

Opbrengstgericht werken in het speciaal onderwijs

Acht schoolportretten

Roger Meijer

is consultant Passend onderwijs en opbrengstgericht werken. E-mail: meijer@onderwijs-kwaliteit.com

Dit artikel is gebaseerd op een publicatie van de PO-Raad van acht schoolportretten over Opbrengstgericht werken in het speciaal onderwijs. Het beschrijft de specifieke omstandigheden waaronder gewerkt wordt om de leerprestaties van leerlingen te verbeteren. Opbrengstgericht werken heeft in het speciaal onderwijs veel effect. Scholen kiezen soms specifieke interventies. Wat vooral opvalt is de grote rol van leerlingen bij het verbeteren van hun eigen prestaties.

De acht scholen komen uit cluster 2, 3 en 4, een school voor langdurig zieken (cluster 3) en een school voor voortgezet speciaal onderwijs cluster 3. Deze scholen hebben deelgenomen aan leesprojecten, die ze specifiek hebben vertaald naar hun eigen doelgroep. Opbrengstgericht werken in het speciaal onderwijs gaat enerzijds over het speciaal onderwijs, dat door de enorme diversiteit van ondersteuningsbehoeften van leerlingen maatwerk moet leveren. Anderzijds gaat het specifiek over opbrengstgericht werken dat juist door de maatwerksituatie van het speciaal onderwijs intensief en verdiept wordt toegepast. De kern van de portretten ligt bij het in korte tijd gezamenlijk vormgeven van een kwaliteitsverbetering van het onderwijs door met de hele school te focussen op de verbetering van leerprestaties. Dat betekent dat niet alleen betrokkenen bij het speciaal onderwijs, maar alle onderwijscollega's nieuwe ideeën en tips over opbrengstgericht werken uit deze portretten kunnen halen.

Opbrengstgericht werken

Opbrengstgericht werken in het speciaal onderwijs geeft een beeld van alle cyclische stappen die schoolteams zetten. Opbrengstgericht werken is het doelgericht en systematisch werken aan maximale leerprestaties van alle leerlingen. Scholen doen dit door middel van het toepassen van de stappen van de *evaluatieve* cyclus (ook wel de PDCA-cyclus): doelen stellen op het gebied van leerprestaties, resultaten volgen en analyseren, onderwijsaanbod en ondersteuning bijstellen.

In het onderwijs wordt deze al langer bestaande cyclus sinds een aantal jaren gericht op leerprestaties. Hierdoor ontstaan nieuwe inzichten, methoden en aanpakken. Wat uniek is voor Opbrengstgericht werken in het onderwijs is het inzicht dat het een inspanning van het hele schoolteam moet zijn. Opbrengstgericht werken kun je niet in je eentje.

Diversiteit

Het speciaal onderwijs kenmerkt zich door de grote diversiteit aan ondersteuningsbehoeften van leerlingen, niet alleen tussen de clusters maar vooral ook binnen de groep zelf. Er is vaak sprake van meervoudige problematiek, die ook direct samenhangt met taalproblematiek of dyslexie. Onderwijsondersteuningsarrangementen moeten daarom op maat. Het speciaal onderwijs kan minder uitgaan van gemiddelden dan het regulier onderwijs. Zo zegt Marjolijn Peper, intern begeleider van de Tine Marcusschool: 'We merken in de groep dat de verschillen tussen leerlingen onderling heel groot zijn. Concentratieproblemen, verwerkingsproblemen, taalspraakmoeilijkheden, autisme. Dat maakt dat de specifieke instructie per kind ook verschillend is.'

Directe lijnen

In het speciaal onderwijs zijn veel verschillende disciplines betrokken bij het verbeteren van leerprestaties. De portretten zijn gebaseerd op interviews met leerkrachten, logopedisten, tweetalige leerkrachten, ergotherapeuten, fysiotherapeuten, remedial teachers, bewegingsexperts, motorisch remedial teachers, speltherapeuten, directeuren, maat-

Geportretteerde scholen

Bertha Muller School in Utrecht
Cluster 2-school met 175 leerlingen
SO de Zwaai in Drachten
Cluster 4-school met een Medisch Orthopedagogisch Dagverblijf met 124 leerlingen.
De Linde in Deventer
Cluster 3-school met 105 leerlingen
Elimschool in Hellendoorn
Cluster 4-school met 160 leerlingen
VSO Klimopschool in Middelburg
Cluster 3-school met 131 leerlingen
Instituut Mr. Schats in Rotterdam
Cluster 4-school met 98 leerlingen
Schutte's Bosschool in Enschede
Cluster 3-school met 127 leerlingen
Tine Marcusschool in Emmen
Cluster 2-school met 95 leerlingen

schappelijk werkers, psychologen, onderwijsbegeleiders en leerlingen. Zij stellen gezamenlijk leerdoelen en hebben ook een rol in het volgen van de prestaties. De prestaties worden met elkaar geanalyseerd en iedereen wordt gemobiliseerd voor het onderwijs- en ondersteuningsaanbod. Doordat zoveel mensen uit verschillende sectoren betrokken zijn, moeten de gegevens van leerlingen voor iedereen overal toegankelijk zijn. Goede communicatie en directe lijnen zijn van belang. 'Bij het samenstellen van de groepen doen de collega's nu hun eigen voorstellen, inclusief de indeling in het gebouw. Daardoor zitten alle disciplines veel meer bij elkaar', zegt Paul de Haan, directeur van de Bertha Mullerschool. Theo Knol, directeur van SO/VSO de Elimschool en SO de Wissel: 'De lijstjes hier zijn korter dan kort.'

Van zorg naar ontwikkelingsperspectief

De scholen wijzen op de grote omslag die gemaakt moest worden van zorg naar onderwijs, van medische indicatie naar maximaliseren van leerprestatie. Het onderwijs aan deze leerlingen moet voor een deel nog worden 'ontdekt' en ontworpen. De acht geportretteerde scholen zijn begonnen met taal, lezen en rekenen, omdat de basisvakken juist voor deze leerlingen zo belangrijk zijn. Het zijn essentiële vaardigheden voor onder meer de toekomst. De leerlingen zijn zich hiervan bewust. 'Het is zo suf om rijtjes sommen te maken, maar als ze beseffen dat ze dat doen om bij Albert Heijn te gaan werken, dan geeft ze dat een enorme boost aan motivatie', zegt Martijn van Belzen, een leerkracht van de Klimopschool. De gezamenlijke focus op het verbeteren van de leerprestaties is nieuw. Deze focus zorgt voor discussie, maar ook voor maatwerk. Scholen zijn veel meer gaan kijken naar wat deze specifieke leerlingen nodig hebben en stellen niet langer de handicap centraal, maar het ontwikkelingsperspectief. Op deze manier bezien blijkt Opbrengstgericht werken uitstekend te passen binnen de doelstellingen van het speciaal onderwijs. Leerlingen zijn beter voorbereid op wonen, werken en vrije tijd.

Opbrengsten in beeld

Binnen het speciaal onderwijs doen zich specifieke en vaak ook lastige situaties voor als het gaat om Opbrengstgericht

werken. Objectieve normen of doelen zijn nauwelijks beschikbaar en dat leidt er toe dat scholen op zoek zijn naar eigen normen. 'Opbrengsten van kinderen in beeld brengen is een heel oude wens. In het verleden gebeurde dat niet in het zml-onderwijs omdat hulpmiddelen en toetsinstrumenten voor het zml er bijna niet waren', zegt Peter Lijnse, directeur van de Klimopschool. 'Onze uitstroom was dagverblijf, arbeidstherapie en voor de hele goede leerlingen de sociale werkvoorziening. Waar leid je als school voor op?' Joukje Nieboer, Tine Marcusschool: 'Hoe breng je resultaten in beeld? Zo'n zeven jaar geleden was er niets. In het traject voor technisch lezen kreeg de schoolleiding handvatten aangereikt. Ik heb toen eerst op die manier de resultaten van technisch lezen en de resultaten van de eindschoolverlaters op een rij gezet. Dat was heel veel turven.'

Doelen en middelen

De portretten geven inzicht in de professionele spanning van alle experts bij het stellen van hoge doelen. Leerlingen in het speciaal onderwijs hebben een hoge frustratiegrens. Ze zijn soms heel zenuwachtig of onzeker. Ook kunnen de leerlingen zich niet lang ergens op concentreren. 'Ze hebben een hele korte concentratietijd. Je moet daarom constant zorgen dat het onderwijsaanbod afwisselend is', zegt Nieske ter Telgte van de Elimschool. Bovendien is het aanbod niet altijd geschikt. 'Er zijn voor zml geen aparte lees- of rekenmethodes, wij moeten dus de reguliere basisschoolmethoden gebruiken. Hier zitten kinderen van 14 jaar met een boekje over kabouters. Dat frustreert deze kinderen, ze zijn namelijk bekwaam genoeg om dat kinderachtig te vinden', zegt Liesbeth Jiskoot van de Klimopschool.

De combinatie van minder concentratietijd met niet op deze doelgroep afgestemde boeken en methoden maakt het extra lastig om leerlingen te motiveren. Daardoor is er veel minder effectieve leertijd om de hoge doelen te bereiken en wordt de creativiteit extra aangesproken. Zo heeft Vanny de Bruin, leerkracht op Instituut Mr. Schats, een 'juffenplankje' ingericht. 'De bovenste twee planken zijn mijn boeken. Daar mogen ze wel van lenen, maar dat moeten ze eerst aan mij vragen. Omdat ik er iets apart van heb gemaakt, wil nu iedereen de boeken van mijn juffenplankje!' Of de aanpak levert niet direct op wat de leerkracht ervan wacht. 'Als je kinderen met een stoornis in het autistisch spectrum laat stillezen, dan lezen ze, maar niet datgene wat het boek wil zeggen', vertelt Paul Dronkert, adjunct-directeur van de Elimschool. 'De leerkrachten willen dat leerlingen leren begrijpen waar het boek eigenlijk over gaat. Het was voor mij moeilijk om met die onmacht van collega's om te gaan.'

Toetsen

De leervorderingen zijn met de reguliere toetsen en leerlingvolgsystemen niet voldoende weer te geven. 'De stappen van het Cito zijn voor deze school te groot. Dat resulteert in een opeenstapeling van frustraties. Wij scoren de leerlingen in veel kleinere stappen. Leraren, die voor het eerst in het

speciaal onderwijs lesgeven, moeten wennen aan het fijnmazige', zegt Joke Tijhuis, directeur van De Linde. Marjolijn Peper: 'We kijken niet naar de A- en E-scores, maar naar de functioneringsniveaus. Die E-scores zeggen niets en het lijkt alsof er geen vooruitgang is.'

Oplossingen

De portretten laten verschillende knelpunten en oplossingen zien die veelvuldig voorkomen. Er zijn bijvoorbeeld te weinig boeken als de kinderen eenmaal kunnen lezen en er zijn te weinig boeken die op alle verschillende niveaus van de groep gelezen kunnen worden. Bibliotheken springen bij en zorgen voor kisten met boeken. Verschillende scholen kiezen ervoor om de kinderen niet meer uit de klas te halen voor logopedie of therapie, zodat er minder leertijd verloren gaat en het onderwijszorgaanbod integraler wordt aangeboden. Ook blijken 'minilessen' goede diensten te bewijzen. 'In ons onderwijs zijn korte, intensieve momenten van instructie belangrijk. Die momenten van ongeveer tien minuten hebben we in het rooster vastgesteld. Iedere groep heeft nu zes leesmomenten per dag', vertellen Joke Proper en Phineke van Rootselaar van De Linde. Het pedagogisch klimaat is een randvoorwaarde voor de leerprestaties. Zo vertelt Gerrie Wiersma, directeur van Schutte's Bosschool: 'Er wordt hier heel weinig gepest en het pedagogisch klimaat is fantastisch. Kinderen hebben zo vaak meegemaakt dat ze niet meetellen, hier is echt iedereen gelijk. Daardoor komen leerlingen eerder toe aan leren.'

Specifieke interventies

De scholen hebben allemaal ook specifieke oplossingen gezocht voor hun speciale doelgroepen. De Bertha Mullerschool heeft bijvoorbeeld pleinformulieren waar leerlingen met een stoornis in het autistisch spectrum (ASS), zelf hun ervaringen in de pauze kunnen opschrijven, zodat daar voldoende aandacht voor is. Digitale voorleesboeken hebben meerwaarde om de leerprestaties te verbeteren, zoals op De Zwaai. Ramses Vulperhorst vertelt: 'We hebben luisterboeken aangeschaft voor leerlingen die moeite hebben om 'in een verhaal' te komen. Ik was sceptisch over de luisterboeken en dacht dat de leerlingen alleen maar gingen luisteren. Maar het werkt anders: leerlingen gebruiken een liniaal om het verhaal te volgen en kunnen zich beter concentreren tijdens het lezen. 'Extra lichamelijke inspanning werkt positief op het concentratievermogen, blijkt uit de ervaringen op Instituut Mr. Schats. Isabelle Vogel: 'Bij kinderen met autisme komen prikkels vaak op een andere manier binnen. Met deze kinderen gaan we een sensorisch 'dieet' opstellen en hun dag anders indelen. Vaak betekent het dat een kind meer spiergerichte activiteiten moet uitvoeren. Want uit onderzoek blijkt dat kinderen beter in staat zijn tot gepast reageren als ze met hun spieren hebben gewerkt.'

Samen of apart

De scholen verschillen in hun aanpak van specifieke doelgroepen. Bij Instituut Mr. Schats worden alle kinderen, ongeacht intelligentieniveau of problematiek, bij elkaar gehouden tot groep 3. Daarna worden ze gesplitst in een

groep voor kinderen met autisme en kinderen met andere stoornissen. 'Wij vinden dat ASS-kinderen een ander klimaat nodig hebben. ASS-kinderen leren op een meer individuele manier.' De Elimschool kiest voor een andere oplossing: 'Binnen cluster 4 heb je kinderen die zich door hun problematiek in zichzelf terugtrekken en minder opvallend aanwezig zijn. Andere kinderen uiten zich juist enorm in hun gedrag. Wij vinden dat deze kinderen bij elkaar in de klas les mogen hebben. Beide type kinderen hebben eigenlijk dezelfde benadering nodig.'

Betekenisvol onderwijs

De verbetering van basisvaardigheden staat in de portretten centraal. Alle betrokkenen benadrukken dat alleen dat onvoldoende is. Kinderen in het speciaal onderwijs moeten ervaren hoe zaken in elkaar zitten. Dan valt het kwartje. Lezen is een belangrijke voorwaarde voor het deelnemen aan de samenleving. Liesbeth Jiskoot vertelt: 'Het doel was om teksten te krijgen, die de kinderen ook als nuttig ervaren. Zij begrijpen namelijk niet altijd waarom je moet begrijpen wat je leest. Die teksten hebben we zelf aan de hand van de leerlijnen ontwikkeld. Het zijn hele praktische teksten, zoals het lezen van teksten op verpakkingen.' Op de Schutte's Boschool worden via thema's verschillende ontwikkelingsgebieden gestimuleerd. Karien Velthuis: 'We hebben sprookjes nagespeeld en daar foto's van gemaakt. Het is de ontluikende geletterdheid die door thematisch werken wordt gestimuleerd. Dat is de kern van ons onderwijsconcept. Wij combineren een aantal dingen. We zijn gericht op resultaten van de basisvaardigheden, maar tegelijkertijd gebruiken we ontwikkelingsgericht werken om de andere vakken thematisch in te richten.'

Leerlingen

Bij Opbrengstgericht werken in het speciaal onderwijs hebben de leerlingen een belangrijke rol. In de interviews vertellen zij welke onderwijsondersteuningsbehoefte zij hebben en wat zij zelf kunnen bijdragen. Leerlingen weten wat ze (nog) moeten doen om een bepaald doel te bereiken. Daardoor wordt de leerling verantwoordelijk om zijn leerprestaties te verbeteren. 'Ik heb PDD-NOS. Dan wil je je zin doordrijven en kan je soms niet goed met andere kinderen omgaan. Ik heb zelf nagedacht hoe het komt en waarom ik het doe. Daardoor ging ik er meer aan werken. Ik krijg les over dat iedereen gelijk is. Kinderen kunnen mij niet meer aardig gaan vinden en dan willen ze misschien niet meer met mij spelen. Ik ben blij dat ik het niet meer doe', vertelt een leerling van Instituut Mr. Schats. Een leerling van de Elimschool: 'We hebben allemaal een stoornis. Vaak iets

met autisme. Je gaat automatisch goed met elkaar om. Als ik iets heel spannends heb, krijg ik migraine. Als het allemaal voor mij herkenbaar is, krijg ik geen hoofdpijn.' Sommige leerlingen vertonen ook hulpbehoevende gedrag. Dat moeten ze afleren, zegt Fia Wijers van de Bertha Mullerschool: 'Dat is een proces van jaren, het is heel erg moeilijk voor zowel leraren als leerlingen om dit zorggedrag af te leren. In de derde klas staan leerlingen met twee armen wijd voor je vragend of je hun jas aan kan doen!'

Tot slot

De portretten in het boek laten zien dat opbrengstgericht werken in het speciaal onderwijs professioneel kan worden vormgegeven. Opbrengstgericht werken in het speciaal onderwijs werkt: de leerprestaties van de leerlingen zijn verbeterd. Leerlingen kunnen leren lezen. Ze zijn enthousiast geworden om zelf te gaan lezen. Leren lezen kan een succeservaring zijn waardoor het zelfvertrouwen wordt vergroot. Het beheersen van de basisvaardigheden is van groot belang voor wonen, werken en vrije tijd.

Opbrengstgericht werken kan bij uitstek worden ingezet om de grote verschillen in onderwijsbehoeften in de klas te kunnen bedienen. Scholen kiezen daarin hun eigen oplossingen, passend bij hun specifieke doelgroep. Voor het speciaal onderwijs zijn nu nog onvoldoende instrumenten beschikbaar om opbrengstgericht werken adequaat te ondersteunen (toetsen, normen, leerlingvolgsystemen, analysekaders). Sinds 2009 zijn uitstroomprofielen en kerndoelellen ingevoerd. Met het wetsvoorstel kwaliteit (v)so krijgt het speciaal onderwijs meer mogelijkheden om doelen te stellen, resultaten te volgen en hun onderwijs bij te stellen. Ook is Cito sinds twee jaar bezig toetsen te ontwikkelen die geschikt zijn voor gebruik op het (v)so. De portretten laten zien dat Opbrengstgericht werken in het speciaal onderwijs nu al veel resultaat oplevert en de ontwikkelingen zullen hieraan een verdere impuls geven. Er ligt de komende jaren een forse ontwikkelagenda. En er is een goed begin. Joke Tijhuis van De Linde: 'In het kader van Passend Onderwijs zullen we moeten laten zien waarmee het lezen op een school voor speciaal onderwijs zich onderscheidt van het lezen op een reguliere school. Welke strategieën gebruik je en hoe onderbouw je dat? De samenleving mag van ons verwachten dat we hier helderheid over kunnen geven. We zijn een eind, maar ik verwacht dat we over vijf jaar een reëel en compleet beeld kunnen geven.'

De PO-Raad publicatie *Opbrengstgericht werken in het speciaal onderwijs* is te bestellen op www.onderwijsuitgaven.nl